

Werkloosheid: theorie en beleid

Rob van de Wijngaert & Rosemarie Bastianen¹

1. Werkloosheid aan Zee

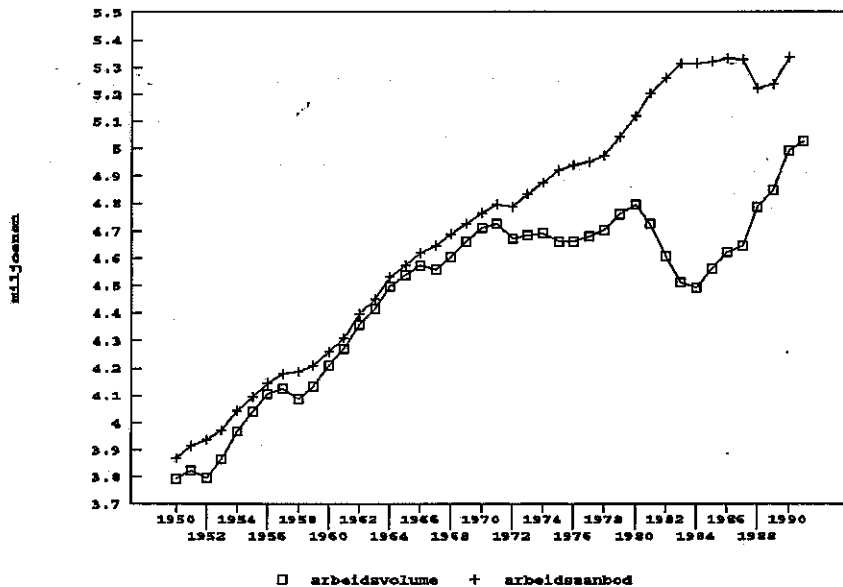
Neoklassieke (met name de nieuwklassieke en monetaristische) economen zijn het er in grote lijnen over eens dat de overheid zich afzijdig moet houden van ingrijpen in de markt, en dus ook in de arbeidsmarkt. Toch moet de werkloosheid van de jaren '80 en '90 ook hen reden tot zorgen geven, want ondanks het neo-klassieke beleid van de kabinetten Lubbers I en II is de werkloosheid (nog) niet gedaald. Andere economische scholen zoals de onevenwichtigheidstheoretici en de nieuwkeynesianen zien voor de overheid wel een ruime verantwoordelijkheid bij het terugdringen van de werkloosheid. Dit artikel bespreekt welke verklaringen deze groep van economen voor de werkloosheid heeft en welke consequenties hieruit worden getrokken voor het te voeren arbeidsmarktbeleid². De uitwerking is als volgt. De rest van deze paragraaf schetst in grote lijnen de ontwikkeling in de werkloosheid en het macro-economisch en arbeidsmarktbeleid sinds de jaren '50. In de daarop volgende paragraaf staan de onevenwichtigheidsanalyse, zoals wordt voorgestaan door Drèze, en de daaruit voortvloeiende beleidsmaatregelen centraal. Deze beleidsaanbevelingen worden tegen het licht van de (vooral Nederlandse) economische praktijk gehouden. De derde paragraaf, waarin Layard, Nickell en Jackman hun nieuwkeynesiaanse visie op evenwichtswerkloosheid geven, heeft een soortgelijke indeling en is doorspekt met empirisch onderzoek van Ashenfelter (met name over het arbeidsaanbod) en enkele Nederlandse onderzoekers. In paragraaf 4 tenslotte worden de grote lijnen nog eens samengevat.

¹ Vrije Universiteit (ALERT) / Tinbergen Instituut; Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Met dank aan Pieter Boot, Frank den Butter, Hans Vijlbrief en enkele leden van de vakgroep Algemene Economie van de VU voor hun commentaar. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

² Aanleiding voor het schrijven van dit artikel was de in december j.l. door het Netwerk Algemene en Kwantitatieve Economie (NAKE) georganiseerde, VSB- Masterclass over werkloosheid in Den Haag. Tijdens deze cursus gaven enkele toonaangevende economen, J. Drèze (Louvain-la-Neuve), O. Ashenfelter (Princeton University), S. Nickell (Oxford University) en R. Jackman (London School of Economics), college over de theoretische en beleidsmatige aspecten van het werkloosheidsprobleem.

Figuur 1 geeft het verloop van het arbeidsaanbod, de werkgelegenheid en, het verschil tussen beide lijnen, de werkloosheid in Nederland weer³.

Figuur 1 Arbeidsvolume en arbeidsaanbod, 1950-1991

Bron: Centraal Planbureau

Duidelijk is te zien dat de werkloosheid vanaf het begin van de jaren '70 sterk is gegroeid. Op de tijdelijke toenames van de werkloosheid in 1952 en in 1958 reageerde de overheid met een Keynesiaans stimuleringsbeleid, ondermeer door overheidsinvesteringen in infrastructuur, en met loonmatigingsbeleid. Zoals uit het verloop van deze historische schets zal blijken is de nadruk op loonmatiging altijd de rots in de branding van het Nederlands macro-economische beleid gebleven. De jaren '60 kenden een sterke economische groei en de opbouw van de verzorgingsstaat kende zijn voltooiing. Door het beroep op het sociale-zekerheidsstelsel werd de effectieve vraag gestimuleerd en het macro-economische beleid was nog steeds Keynesiaans georiënteerd. Het arbeidsmarktbeleid

³ Zie ook de presentatie van Hartog en Theeuwes (1991) tijdens de masterclass.

was voornamelijk gericht op allocatie van arbeid door scholing en stimulering van arbeidsmobiliteit. Tevens verschoof het gevoerde arbeidsmarktbeleid dat decennium van passief naar actief: van reagerend naar anticiperend op veranderingen op de arbeidsmarkt. Ook kwamen de eerste arbeidsmarktmaatregelen die op specifieke groepen waren gericht, zoals bijvoorbeeld ouderen en gehandicapten. Aan het eind van 1968 begon de werkloosheid langzaam op te lopen, maar dit werd nog niet herkend als de voorbode van een belangrijk probleem, en het economisch beleid werd op de oude voet voortgezet. Met de oliecrisis van 1973 begon de werkloosheid definitief aan haar opmars. Als gevolg van de stijgende aardgasbaten en daarmee de overheidsinkomsten werd aanvankelijk geen noodzaak gezien voor inkrimping van de collectieve sector. Pas toen de kosten van de verzorgingsstaat dermate snel stegen dat ze als een rem op de economische groei werden ervaren, kwam er een kentering in het overheidsbeleid. De toenmalige minister van Financiën Duisenberg introduceerde het zogenaamde 1-procentbeleid. Dit houdt in dat de stijging van de collectieve lastendruk niet meer dan 1 procentpunt van het nationaal inkomen per jaar mocht bedragen. Het Keynesiaans stimuleringsbeleid werd hiermee enigszins losgelaten en maakte plaats voor een beleid met meer neo-klassieke invloeden. Het eerste jaargangenmodel van het Centraal Planbureau betekende een opwaardering van de (neo-)klassieke visie op de werkloosheid, waarbij werkloosheid wordt veroorzaakt door te hoge reële lonen. Loonmatiging en terugdringing van de collectieve sector was het parool. Het arbeidsmarktbeleid richtte zich in deze recessie voornamelijk op het creëren van additionele arbeidsplaatsen, met name in de bouw en de kwartaire sector, en op het in standhouden van bestaande werkgelegenheid. Verliesgevende bedrijven kregen financiële steun om faillissementen te voorkomen.

Nog nauwelijks hersteld van de eerste, werd de economie in 1979 alweer getroffen door de tweede oliecrisis. De gevolgen waren enorm. De werkloosheid verdrievoudigde tot meer dan 800.000 personen aan het begin van de jaren '80, en er ontstond een harde kern van langdurig werklozen. Het macro-economische beleid richtte zich volledig op versterking van de aanbodzijde van de economie en de sanering van de overheidsfinanciën. Versteving van de (internationale) concurrentiepositie van bedrijven stond hoog in het vaandel van beleidmakers en economen. Met het 'Stichtingsakkoord van 1982' verschoof de verantwoordelijkheid voor loonmatiging naar de sociale partners. Werkgeversorganisaties en de in het defensief gedrongen werknemersorganisaties bereikten overeenstemming over herstel van de bedrijfswinsten in ruil voor beperking van het arbeidsaanbod door maatregelen als Vervroegde Uittreding (VUT) en arbeidsduurverkorting. Het arbeidsmarktbeleid van de overheid richtte zich steeds meer op specifieke groepen, zoals langdurig werklozen en etnische minderheden.

In de loop van de jaren '80 werd het financieringstekort langzaam teruggedrongen. De opleving van de wereldhandel en de daarmee gepaard gaande stijging

van de economische groei leidde vooral in de dienstensector tot een spectaculaire groei in het aantal arbeidsplaatsen. Niettemin behield de werkloosheid ondanks een verandering in de tellingswijze haar massale karakter, en bleef bovendien opvallend hoog onder etnische minderheden en laaggeschoolden. Daarom is aan het begin van de jaren '90 preventief arbeidsmarktbeleid een belangrijke pijler. Voorkoming van werkloosheid en vooral van langdurige werkloosheid is speerpunt van beleid. Desalniettemin blijft de werkloosheid hoog en hardnekkig, en in de oplossing en de verklaring hiervan schuilt de uitdaging voor beleidmakers en economen.

2. Een onevenwichtigheidsbenadering van het werkloosheidsprobleem

In de jaren '80 schreef Drèze een aantal gezaghebbende artikelen over werkloosheid, waarvan er achttien zijn gebundeld in zijn vorig jaar verschenen boek over *underemployment equilibria* (onvolledige-werkgelegenheids-evenwichten - Drèze, 1991). Drèze definieert een onvolledige-werkgelegenheidsevenwicht als een situatie waarin het in niemands belang is (consumenten noch producenten) zijn gedrag te veranderen maar waarbij een aanzienlijke werkloosheid bestaat. Dit evenwichts-concept stond al in de jaren '70 bekend als onevenwichtigheidswerkloosheid, maar werd bekritiseerd vanwege zijn inconsistentie met het neo-klassieke paradigma van nutsmaximalisatie. In zijn essays verdedigt Drèze de stelling dat rantsoenering in een algemeen evenwichtsmodel vrijwillig optreedt wanneer men bereid is te veronderstellen dat of (a) ondernemingen werken onder toenemende schaalopbrengsten, of (b) hoeveelheden zich sneller aanpassen dan prijzen, of (c) onzekerheid en/of onvolledige markten ervoor zorgen dat prijzen een neerwaartse inflexibiliteit vertonen. Een voortvloeisel hiervan is dat prijsaanpassing niet per definitie winstgevend is en dat evenwichten met hoeveelheidsrantsoenering onder de gegeven omstandigheden efficiënt zijn. Loon- en prijszetting zorgen ervoor dat de feitelijk verhandelde hoeveelheid goederen altijd gelijk is aan het minimum van de aangeboden en gevraagde hoeveelheid arbeid of producten. Afhankelijk van de markt waar rantsoeneringen plaats vinden doet werkloosheid zich voor in het klassieke of het keynesiaanse regime.

Drèze's werk staat in de (Keynesiaanse) traditie van de onevenwichtigheidstheoretici (zie Kuipers en Van Ees, 1991). In hun werk wordt ondermeer geanalyseerd hoe loon- en prijszetting reageren op effectieve onevenwichtigheden op de goederen en de arbeidsmarkt. Drèze heeft deze relatie bestudeerd binnen het 'European Unemployment Program' (EUP). In dit programma wordt een theoretisch algemeen-evenwichtsmodel omgezet naar een operationeel macro-economisch model voor acht belangrijke EG landen (waaronder Nederland), de V.S. en Oostenrijk, waarin de verschillende rantsoeneringsregimes zich tegelijkertijd over verschillende bedrijfstakken kunnen voordoen. Drèze

concludeert op basis van het EUP dat de prijzen niet of nauwelijks beïnvloed worden door ontwikkelingen op de goederenmarkt, maar dat op de arbeidsmarkt loonkostenstijgingen op de lange termijn volledig in de prijzen worden doorberekend. Daarnaast worden produktiviteitstijgingen bijna volledig doorgegeven in de reële lonen, zodat de invloed van de werkloosheid op de reële lonen niet volgens het Phillips-mechanisme verloopt. In plaats daarvan bestaat er een stabiele relatie tussen de werkloosheidsvoet en de arbeidsinkomensquote. Door deze patronen is het zelfcorrigerende effect van de werkloosheid op de reële lonen zwak, en verloopt de aanpassing traag. In de huidige situatie concludeert Drèze (hij schrijft dit in 1988, *RvdW & RB*) zijn zowel het keynesiaanse als het klassieke rantsoeneringsregime actueel⁴. Europa zit vast in een situatie waarin een substantieel deel van de beroepsbevolking werkloos thuis zit en waarin de kapitaalgoederenvoorraad zich heeft aangepast aan lage niveaus van effectieve vraag. De handreiking die het EUP voor de werkloosheid doet, is een groeiscenario met tegelijkertijd accenten op de vraag- en de aanbodzijde van de economie: de *two-handed growth strategy*.

De aanbodzijde van deze tweezijdige aanpak is er op gericht arbeid goedkoper te maken door middel van loonmatiging en een reductie van de belasting op arbeid. Loonmatiging kan worden geëffectueerd door de lonen deels te indexeren op consumptieprijzen en deels op afzetprijzen⁵. Hiervoor moet de automatische prijscompensatie worden afgeschaft en mogen de lonen niet langer worden gecompenseerd voor verslechteringen van de ruilvoet. Een tweede maatregel om arbeid goedkoper te maken is een verkleining van de wig (met name voor probleemgroepen op de arbeidsmarkt), die *ceteris paribus* de werkgelegenheid bevordert⁶. Daarnaast genereert een wig-verlaging positieve

⁴ Hoewel de onevenwichtigheidsanalyse relevante verklaringen voor de werkloosheid geeft is de praktische toepassing ervan beperkt omdat de kernvariabelen, de bezettingsgraad van arbeid en kapitaal, geconstrueerde variabelen zijn. De informatie daarover komt, voorzover niet uit het model zelf, uit enquête-gegevens die verzameld worden door het CBS. Deze gegevens spreken elkaar soms tegen. Zo suggereert de bezettingsgraadreeks van fysiek kapitaal dat de werkloosheid in de jaren '80 van klassieke aard is geweest, terwijl de alternatieve reeks, die informatie geeft over belemmeringen die bedrijven ervaren, diezelfde werkloosheid als vooral Keynesiaans typeert (zie, Graafland, 1991).

⁵ Het is Drèze's stelling dat in een situatie waarbij produktieve efficiëntie en risico-allocatie tussen werknemers en aandelenbezitters worden gecombineerd, afzetfluctuaties op een of andere manier in de lonen moeten worden weerspiegeld (zie hiervoor hoofdstuk 11 van zijn boek, Drèze, op. cit., pp. 245-270).

⁶ Drèze suggereert het instrument van loonkostensubsidies. Gebleken is echter dat het werkgelegenheidscreërende-effect van loonkostensubsidies maar beperkt is. Uit onderzoek naar het effect van de Wet Vermeend/Moor (die een loonkostensubsidie bij het in dienst nemen van langdurig werklozen geeft) blijkt dat ongeveer 20 procent van de in dienst getreden langdurig werklozen een nieuwe arbeidsplaats bezetten. Van de overige

externe sociale-zekerheidseffecten, omdat door het terugdringen van de werkloosheid niet alleen het aantal uitkeringen afneemt (direct effect) maar tevens de belastingdruk (indirect effect). De kans op inflatie door een loon-prijsspiraal is door deze maatregelen betrekkelijk gering omdat ze de arbeidskosten verlagen. Niettemin ontbreekt bij de vakbeweging voorlopig de coördinatie die nodig is om loonmatiging op Europese schaal te realiseren, zodat de aanbevelingen relatief zwaar leunen op de bereidheid van nationale instanties om de loonkosten te matigen. In de volgende paragraaf zullen we wat specifiekere mogelijkheden voor loonmatiging bespreken.

Aan de vraagzijde van de economie moeten in onderlinge samenwerking tussen de Europese landen de overheidsuitgaven worden opgevoerd om arbeidsplaatsen te creëren. De kerngedachte van het plan is dat intertemporele substitutie van overheidsschuld, waarbij overheidsschuld tijdens een periode van lage produktie wordt aangegaan en in een latere periode wordt terugbetaald, een netto welvaartswinst oplevert die gelijk is aan de directe en indirecte effecten van herplaatsing van werklozen (zie boven).

De belangrijkste restrictie aan intertemporele substitutie is volgens Drèze de solvabiliteitsverplichting. Beleggers moeten geloven dat de overheid haar schuld terugbetaalt door een financieringsoverschot in de toekomst, en niet door een verhoging van de belastingtarieven. Een toekomstig financieringsoverschot is alleen geloofwaardig bij landen met een relatief lage schuldquote, en daarom komen met name Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk in aanmerking om hun uitgaven te vergroten⁷. Coördinatie van fiscaal expansiebeleid is door de relatieve openheid van de Europese economieën onontbeerlijk, omdat het verleden heeft geleerd dat eenzijdige stimuleringspolitiek wordt stopgezet zodra de betalingsbalans in het expanderende land een tekort laat zien⁸. Een tweede argument dat pleit voor samenwerking is het wegnemen van de vrees bij buitenlandse financiers voor depreciatie om aan de aflossingsverplichting te voldoen. De Franse regering moest in 1981-1982 haar fiscale expansiepolitiek stop zetten omdat het tekort op de lopende rekening leidde tot een weigering

hebben gevonden heeft 40 procent andere groepen op de arbeidsmarkt verdrongen. De arbeidsmarktpositie van langdurig werklozen is hierdoor wel aanzienlijk verbeterd (De Koning en Gelderblom, 1990). Hierbij moet worden opgemerkt dat de Wet Vermeend/Moor in het onderhavige onderzoek alleen is geëvalueerd voor laaggeschoolde arbeid, maar de verwachte effecten zijn juist voor deze categorie arbeid het grootst.

⁷ Drèze schreef dit voordat het eenwordingsproces in Duitsland gestalte kreeg.

⁸ Hoewel het Westduitse Locomotief-experiment van 1979, waarin Duitsland als enige land zijn bestedingen sterk opvoerde, samenviel met de tweede olie-crisis, was de eenzijdige concentratie van de expansie de waarschijnlijke oorzaak van de ontsporing. Het lijkt ons nog te vroeg om een definitief oordeel te vellen over het effect van de expansieve budgetpolitiek a.g.v. de Duitse eenwording.

van het buitenland om de schuld te financieren. Coördinatie binnen Europa moet voorkomen dat positieve effecten op de effectieve vraag in een 'buitenland' niet worden meegeteld. Een derde middel om het gevaar van belastingverhoging af te wenden is de overheidsbestedingen een investeringsbestemming toe te kennen. Euro-treinen, het opknappen van verwaarloosde binnensteden of bijvoorbeeld milieuinvesteringen verkleinen toekomstige noodzakelijke uitgaven en genereren (soms) positieve opbrengsten die de terugbetaling van de schuld vergemakkelijken⁹. Drèze gaat er overigens aan voorbij dat renteverplichtingen andere overheidsbestedingen wegdrücken indien de groei van het nationaal inkomen lager is dan de reële interestvoet. Naast de solvabiliteitsverplichting, en de renteverplichtingen waaraan de overheid moet voldoen, moet intertemporele substitutie van de vraag ook daadwerkelijk leiden een verschuiving van de effectieve vraag. Drèze is daar optimistisch over en acht het gevaar van *crowding-out*, Ricardiaanse equivalentie en het wegkücken van bestedingen als gevolg van capaciteitsrestricties gering¹⁰.

Drèze concludeert dat Europese samenwerking een noodzaak is voor het welslagen van de 'two-handed growth'-strategie. Vooralsnog lijken de mogelijkheden voor een gecoördineerde expansiepolitiek binnen Europees verband niet rooskleurig, nu de Europese landen zich hebben verplicht hun staatsschuld te beperken om toe te treden tot de EMU. Daarom zijn volgens Drèze, de werklozen de grote verliezers van de j.l. gehouden EG-top in Maastricht. Maar stel dat vraagstimulering wel effect heeft, wie worden er dan mee geholpen? Het is erg moeilijk om investeringsprojecten te bedenken waarbij langdurig werklozen direct aan een baan worden geholpen. Bovendien dreigt het gevaar dat arbeidsplaatsen juist in die segmenten worden gecreëerd waar toch al een tekort aan goed gekwalificeerde arbeidskrachten bestaat. Niettemin zijn we het eens met Drèze's conclusie dat moet worden overwogen of het voortbestaan van een harde kern van langdurig werklozen wel opweegt tegen de risico's die een stimuleringsbeleid met zich mee brengt.

3. Een evenwichtsbenadering van het werkloosheidsprobleem

Een alternatieve benadering van het werkloosheidsprobleem is de nieuw-Keynesiaanse. Nieuw-Keynesiaanse economen proberen duidelijk te maken dat Keynesiaanse evenwichten mogelijk zijn wanneer vragers en aanbieders zelf hun prijzen moeten vaststellen met als doel hun nut te maximaliseren (Kuipers en

⁹ Drèze's voorbeeld van Euro-treinen is in dit verband niet het meest voor de hand liggende voorbeeld omdat de meeste spoorwegen met een exploitatietekort kampen.

¹⁰ De empirische relevantie voor Nederland is onderzocht in Den Butter (1991). Volgens zijn berekeningen zijn de effecten van 'crowding out' en Ricardiaanse equivalentie verwaarloosbaar klein.

van Ees, 1991, p. 34). In hun nieuwe boek proberen Layard, Nickell en Jackman (LNI) een nieuw-Keynesiaanse verklaring te geven voor de hoogte en duur van werkloosheid in 19 OESO-landen¹¹. De basis van hun analyse is een macro-model met een onvolledige goederen- en arbeidsmarkt, waarin bedrijven hun prijzen zetten en vakbonden de lonen¹². Anders dan in de modellen van Drèze is in hun analyse is de goederenmarkt per definitie in evenwicht. Daardoor is het verschil tussen de feitelijke produktie en de produktie bij volledige werkgelegenheid de enige spanningsvariabele die de goederen- en de arbeidsmarkt verbindt. Gebruik makend van de Wet van Okun kan vervolgens de evenwichtswerkloosheid, de NAIRU (Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment), worden bepaald door de loon- en prijszettingfunctie met elkaar te confronteren. Een permanente reductie in de NAIRU is nu alleen mogelijk indien de loon- en prijszettingfuncties verschuiven. LNI onderbouwen hun macro-loonzettingfunctie, met een viertal micro-economische theorieën: loonzetting door van vakbonden (insiders); corporatisme in de loonvorming; de efficiënte-loontheorie (waar we niet op in gaan); en het zoekgedrag van werkgevers en werknemers¹³.

3.1 Insider-loonvorming

Vakbonden onderhandelen namens de werknemers met bedrijven over de hoogte van de lonen. Het loon is daarbij een opslag (*mark up*) over een alternatief inkomen dat wordt bepaald als een gewogen gemiddelde (met de kans op werkloosheid als wegingsfactor) van het verwachte inkomen dat de werknemer buiten het bedrijf zou kunnen verdienen en de replacement ratio (de verhouding tussen het uitkeringsniveau en het gemiddeld loonniveau). In een algemeen-evenwichtssituatie zijn de lonen voor alle bedrijven gelijk zodat het verwachte inkomen samenvalt met het inkomen in het eigen bedrijf. Wanneer zich vervolgens geen verwachtingsfouten voordoen wordt de loonopslag bepaald over de replacement ratio zodat een *mark up* noodzakelijk gepaard met werkloosheid. Er doet zich in het model een complicatie voor wanneer de vraag naar arbeid (als gevolg van afzetfluctuaties) onbekend is. Vakbonden onderhandelen over een loon voordat de vraag naar arbeid bekend is. Valt die vraag tegen dan worden er mensen ontslagen, maar de kans op ontslag is geringer naarmate

¹¹ Layard, Nickell en Jackman (1991).

¹² Dit is hun persoonlijke visie. De economie kan eveneens met behulp van arbeidsaanbod en arbeidsvraag vergelijkingen beschreven worden. Dit is meer in overeenstemming met het werk van Ashenfelter.

¹³ Omdat de arbeidsmarkt in dit artikel centraal staat concentreren we onze aandacht de loonzettingsrelatie, waarin de lonen worden beïnvloed door het niveau en verandering van de werkloosheid en een autonome wage-push variabele. Deze laatste is gerelateerd is aan instituties, zoals bijvoorbeeld de sociale zekerheids- en arbeidswetgeving.

binnen de onderneming meer mensen door natuurlijk verloop afvloeien of vrijwillig opstappen. Aangenomen dat vakbonden alleen voor de werknemers in hun bedrijf opkomen, verloopt de invloed van de werkloosheid op de lonen volgens de insider-hypothese langs de volgende weg. Bij een stabiele of licht tegenvallende afzet is de kans op werkloosheid voor insiders verwaarloosbaar klein waardoor ze geen reden hebben om hun lonen te matigen. Loonmatiging (waardoor daling in de kans op werkloosheid optreedt) is alleen te verwachten na een extreem slechte periode wanneer insiders hun banen bedreigd zien. Als er werkelijk sprake is van insider-loonvorming dan treedt loonmatiging alleen op bij een toename van de werkloosheid maar niet bij een bepaald niveau van de werkloosheid.

Waar komt die macht van insiders vandaan? Lindbeck en Snower (1987) hebben gesuggereerd dat insiders de marginale produktiviteitsverschillen tussen hen en outsiders uitbuiten, die het gevolg zijn van de aannemings-, ontslag- en opleidingskosten. De monopoliepositie van vakbonden in het loonoverleg stellen insiders in de gelegenheid hun eigen belangen zwaarder te laten wegen dan die van hun werkloze collega's. Als de insider-loon hypothese opgaat dan is het vanuit beleidsoogpunt wenselijk om verloopkosten te reduceren (bijv. door een minder stringent ontslagrecht) en het machtsmonopolie van de vakbonden te doorbreken (afschaffing van de algemeen-verbindend verklaring)¹⁴.

3.2 Corporatisme in de loonvorming

Er wordt vaak gedacht dat in corporatistische landen waarin vakcentrales en werkgeversfederaties en de overheid nauw samenwerken, de werkloosheid lager is. Ten bewijze voeren LNJ een theorie over centrale loonzetting aan waarin zowel vakcentrales als werkgevers argumenten hebben om zich tegen looninflatie te verzetten. De loonopslag op het alternatieve inkomen is op landelijk niveau lager dan op sector-niveau omdat er geen werkgelegenheidskansen elders in de economie zijn. Vakcentrales zullen bovendien inzien dat het netto effect van een loonsverhoging wordt genivelleerd door verhoging van de consumptieprijzen en hogere belastingtarieven als gevolg van hogere werkloosheid. Werkgeversfederaties op hun beurt kunnen gestegen loonkosten niet afwentelen in afzetprijzen zonder daarbij hun concurrentiepositie te verspelen. Bovendien kunnen de werkgevers landelijk gezien geen loonverschillen tussen bedrijven uitbetalen om hun personeel te motiveren. LNJ bepleiten in verband hiermee een sterkere mate van centralisering in de loonvorming om zo de werkloosheid te bestrijden.

Voordat we de mogelijkheid van centralisering in de loonvorming in Nederland

¹⁴ Merk op dat deze beleidsmaatregelen geen zin hebben als werkgevers het winstgevend vinden om werknemers te motiveren door lonen uit te betalen waarbij de arbeidsmarkt niet ruimt (efficiënte lonen), of als werklozen niet de vereiste kwalificaties voor een baan hebben (duurtheorie, zie par. 3.3).

onderzoeken, bekijken we eerst Zweden, dat altijd als voorbeeldland wordt genoemd wanneer het gaat om centrale loononderhandelingen. Calmfors (1991) is sceptisch over de effectiviteit van loonafspraken die op centraal of op sectoraal niveau worden gemaakt. Werkgevers zijn in Zweden verplicht de centraal of sectoraal afgesproken lonen uit te betalen, terwijl werknemers aanvullende looneisen kunnen stellen en dit kracht bij zetten door middel van stiptheids- of langzaam-aan-acties. Centrale afspraken fungeren als gevolg van deze asymmetrische machtsverhouding tussen werkgevers en werknemers vaak als minimumafspraken en de laatsten kunnen daardoor vaak een hoger loon afdwingen. In de jaren '70 en aan het begin van de jaren '80 werden flinke nominale loonstijgingen gerealiseerd, die alleen gecompenseerd konden worden (en werden) door devaluaties van de Zweedse Kroon. Sinds de Zweedse plannen voor toetreding tot de EG is dit laatste niet meer mogelijk, waardoor Calmfors verwacht dat Zweden zijn speciale positie binnen Europa zal moeten opgeven.

Is centralisatie voor Nederland, waarin de vakbonden en de werkgevers hun beleid sector- of bedrijfstakgewijs coördineren, een haalbaar alternatief? De aanbevelingen die LNJ doen over centralisatie (nationaal loondebat, onafhankelijke adviezen over de toelaatbare loonstijging en nationale onderhandelingen tussen federaties van werkgevers en werknemers) lijken veel op de Nederlandse situatie in het begin van de jaren '60. Binnen de huidige arbeidsverhoudingen is overheidsingrijpen in de loonvorming beperkt tot extreme schokken of noodtoestand (Loonwet 1985), terwijl de jaren '60 hebben bewezen dat loondifferentiatie in een door de overheid opgelegd systeem onhoudbaar is. Voorstanders van centralisatie pleiten daarom liever voor een algemeen- of "super-verbindend verklaring" van afspraken tussen de federaties van werkgevers en werknemers op nationaal niveau¹⁵. De huidige tendens in het debat over de inrichting van de arbeidsvoorwaarden lijkt meer gericht op decentralisatie van het arbeidsvoorwaardenbeleid. LNJ laten zien dat in een gedecentraliseerd systeem van onderhandelingen een toename van de macht van vakbonden tot hoge looneisen en werkloosheid kan leiden. Deze conclusie suggereert dus om de machtsbasis van de bonden, de algemeen verbindend verklaring van bepalingen van cao's, af te schaffen¹⁶. Volgens ondermeer Zalm (1992) leidt afschaffing van de avv tot lagere lonen en scheidt het ruimte

¹⁵ Zie hiervoor de bijdragen van Fase en Adelmund op een ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Loontechnische Dienst gehouden symposium over de toekomst van de Nederlandse arbeidsverhoudingen, 9-10 1990 in Den Haag.

¹⁶ Een andere conclusie zou kunnen zijn dat vakbonden het recht krijgen om over werkgelegenheid te onderhandelen (Manning 1987).

voor meer werkgelegenheid, met name aan de onderkant van de arbeidsmarkt¹⁷. Sommige economen twijfelen aan dit argument omdat de loonkostenstijging in Nederland ten opzichte van OESO landen lange tijd gematigd is geweest. Het afschaffen van de avv zal zeer waarschijnlijk de rust in de arbeidsverhoudingen verstoren, omdat de vakbonden een slechte organisatie hebben binnen de bedrijven waardoor ze hun representativiteit in de loononderhandelingen opnieuw zullen moeten afdwingen. Anderzijds kunnen hoge lonen ook het gevolg zijn van andere principes, zoals de efficiënte loontheorie of de duurtheorie (zie paragraaf 3.3), waardoor het gemiddeld loonniveau niet daalt als de avv wordt afgeschaft.

Een tweede suggestie die LNJ doen om reële looninflatie te voorkomen is de zogenaamde *Tax-based Incomes Policy (TIP)*¹⁸. Aan de basis van een TIP staat een norm voor de loonstijging. Het staat de werkgever vrij om een hoger loon uit te betalen dan de norm, maar dan moet hij daar wel een belasting over betalen. Het belastinggeld wordt gebruikt om de werkgelegenheid te stimuleren door een werkgelegenheidssubsidie op de loonkosten. Het systeem is dus zelf-financierend en werkt anti-inflatoir doordat werkgevers en werknemers huiverig zijn voor excessieve loonstijgingen vanwege respectievelijk de kosten en de werkgelegenheidseffecten. Is deze vorm van belastingheffing relevant voor Nederland? Zoals al eerder werd gememoreerd (zie Hartog en Theeuwes, 1991) is de loonstijging in Nederland in de jaren '80 relatief gematigd geweest zodat er geen directe aanleiding bestaat om het systeem in te voeren zolang er (nog) geen gierende (loon)inflatie bestaat. Een andere reden om met invoering te wachten is de onduidelijkheid in het plan of de normloonstijging op bedrijfstak of op nationaal niveau moet worden vastgesteld. Een macro-norm kan allocatieverstorend (inefficiënt) werken als sectoren met een tekort aan arbeid gestraft worden als ze hoge lonen bieden om in personeel te voorzien. Aan de andere kant stuit de vaststelling van een loonnorm per bedrijfstak op bureaucratische inefficiëntie en coördinatieproblemen, waardoor het karakter van de TIP vervaagt. Een bijkomend negatief effect ontstaat als vakbonden de werkgelegenheidssubsidie verdisconteren in hun looneisen¹⁹. Uiteindelijk is er nog een bezwaar tegen het rondpompen van subsidies waardoor de collectieve lastendruk

¹⁷ G. Zalm (1992). Zie hiervoor ook literatuurverwijzingen en argumenten van de voorstanders voor het handhaven van de avv. In 1990 vielen ca. 12% van de werknemers in de markt- en de G&G-sector onder een avv-regeling.

¹⁸ LNJ zijn ook positief over werkloosheidssubsidies op marginale arbeid om de NAIRU te reduceren.

¹⁹ Dit gevaar lijkt met name aanwezig bij gecentraliseerde loonvorming waarbij de vakcentrales zullen inzien dat het macro-werkgelegenheidseffect van de TIP gering is (Calmfors en Horn, 1986). De TIP is dan ook inconsistent met de voorgaande aanbeveling van LNJ over centralisatie van de loonvorming.

oploopt.

3.3 Duurtheorie van werkloosheid

Een andere weg waarlangs de invloed van de werkloosheid op de reële lonen verloopt is de manier waarop werklozen de vacatures vervullen. Daarvoor adopteren LNJ de veronderstelling dat niet iedere werkloze dezelfde kans heeft op een arbeidsplaats en dat die kans afneemt naarmate de werkloosheid langer duurt. Aan deze duurzaamheidsafhankelijkheid kunnen verschillende oorzaken ten grondslag liggen. Werkgevers kunnen in de veronderstelling verkeren dat werklozen meer van hun productieve en/of sociale vaardigheden verliezen naarmate de werkloosheid langer duurt (verlies aan menselijk kapitaal), of ze denken dat mensen met de hoogste productiviteit het eerst weer een baan vinden (niet-waargenomen heterogeniteit)²⁰. Ook kan de motivatie van de werkloze om te solliciteren afnemen naarmate de duur van de werkloosheid afneemt. In dat geval kunnen de hoogte en de duur van werkloosheidsuitkeringen de motivatie van werklozen om weer aan de slag te gaan negatief beïnvloeden²¹. Welk effect ook domineert, de effectiviteit van de werkloosheid op de loonvoet is volgens LNJ dus gerelateerd aan het percentage langdurig werklozen. Aanvankelijk zal een toestroom van werklozen matigend werken op het reële loon, maar naarmate de nieuwe werklozen langer werkloos zijn neemt hun neerwaartse druk op het reële loon om bovengenoemde reden af. Werkloosheid heeft dus de neiging hardnekkig (persistent) te worden naarmate meer mensen langer werkloos zijn²².

LNJ concluderen dat de werkloosheid duurzaam is. De loondruk en het

²⁰ Omdat sommige eigenschappen die de productiviteit van de werkloze beïnvloeden niet in de statistieken terug te vinden zijn, denk aan bijvoorbeeld motivatie, wordt dit niet-waargenomen heterogeniteit genoemd.

²¹ Hoewel LNJ geen arbeidsaanbod model bespreken, veronderstellen ze dat de duur van de uitkering een negatieve invloed heeft op de beslissing of de werkloze zich al dan niet aanbiedt op de arbeidsmarkt. Ze laten zien dat het percentage langdurig werklozen positief samenhangt met de uitkeringsduur en de replacement ratio (tabel 5 hoofdstuk 1 en tabel 7 in hoofdstuk 9).

²² Persistentie in de participatie in inkomensprogramma's is door Plant in de Verenigde Staten onderzocht. Bij de evaluatie van experimenten, die in de Verenigde Staten zijn uitgevoerd, met verschillende stelsels van negatieve inkomstenbelasting (NIB) wordt een, zij het zwakke, indicatie gevonden voor pad-afhankelijkheid (hysterese) in de deelname over verschillende jaren. Bij NIB wordt een inkomensgarantie gegeven, waarbij een stimulans is ingebouwd om betaalde arbeid te verrichten. In de drie onderzochte jaren participeren de meeste families helemaal niet, of in alle jaren in het NIB-programma. Worden uit deze resultaten beleidsconclusies getrokken, dan zouden deze luiden dat de bezorgdheid over negatieve stimulansen op het arbeidsaanbod op de korte termijn plaats zouden moeten maken voor bezorgdheid voor een welvaartsval waarin mensen verzeild raken wanneer een langdurig beroep op het NIB-stelsel gedaan kan worden. Dit onderzoek mondt eveneens uit in de aanbeveling tot een sterke beperking van de lengte van de periode waarin aanspraak kan worden gemaakt op een inkomensgarantie (Plant, 1984).

aantal vacatures nemen toe bij een gegeven werkloosheidsomvang, terwijl de uitstroomkans van langdurig werklozen ten opzichte van 'nieuwe' werklozen dramatisch is gedaald²³. Arbeidsmarktbeleid moet er dus voor zorgen dat werklozen effectiever kunnen concurreren op de arbeidsmarkt. LNJ bepleiten hiervoor een gecombineerde aanpak waarbij werklozen verzekerd zijn van hoge uitkeringen, met een betrekkelijk korte duur en waarbij hen actieve begeleiding en arbeid wordt aangeboden (het Zweedse model). De vraag is echter of scholing en trainingsprogramma's werken. Herscholing en opleiding zijn alleen zinvol indien de duurzaamheids-hypothese opgaat maar niet als er sprake is van niet-waargenomen heterogeniteit. In de tweede plaats zouden volgens sceptici kersvers opgeleide werklozen ook wel zonder een programma worden aangenomen. Volgens LNJ echter wijzen micro-surveys en in- en uitstroom analyses op een positief netto-effect van actief arbeidsmarktbeleid. De resultaten van scholingsprogramma's in binnen- en buitenland zijn niet onverdeeld positief. Op basis van evaluatie van diverse arbeidsmarktmaatregelen in verschillende landen concluderen Boot en Drewes (1992) dat scholing de arbeidsmarktpositie verbetert van specifieke doelgroepen, zoals vrouwen, etnische minderheden en gehandicapten. Voor mannen en jongeren blijkt het minder effectief te zijn. Calmfors (1991) wijst er op dat in Zweden de participanten in arbeidsmarktprogramma's vaak het geldende marktloon wordt betaald, met name waar het additionele arbeid of werkervaringsplaatsen betreft. Deze 'werkzame werklozen' worden door de vakbonden als *insiders* beschouwd en oefenen daardoor geen neerwaartse druk op de lonen uit. Calmfors bepleit een significant lagere beloning voor participanten in arbeidsmarktprogramma's dan voor werkenden, wil er een stimulans tot het zoeken van werk ingebouwd worden. Pas dan verbetert het gevoerde beleid de 'effectiviteit' van een werkloze.

Samenvattend dient anti-werkloosheidsbeleid een reductie van de NAIRU teweeg te brengen. LNJ's belangrijkste suggestie daarvoor is het voeren van actief arbeidsmarktbeleid, met een beperkte uitkeringsduur en scholing en training voor de (langdurig) werklozen. In de tweede plaats moeten de werklozen een grotere invloed op het systeem van loonvorming krijgen. Daarvoor zou het loonoverleg naar een hoger niveau moeten worden getild en excessieve loonstijging worden belast of werkloosheidssubsidies uitgekeerd op marginale arbeid. LNJ wijzen vervroegde pensionering en/of arbeidstijdverkorting af, omdat dergelijk beleid inflatoire spanningen oproept. Als werklozen een baan krijgen, omdat werkenden korter gaan werken, neemt de werkloosheid af en

²³ Empirisch onderzoek voor Nederland bevestigt een negatieve duurzaamheids-hypothese. Naarmate de duur van de werkloosheid stijgt, neemt de uitstroomkans uit de werkloosheid af. Voor mannen is dit effect iets sterker dan voor vrouwen (Kerkhoffs en de Neubourg, 1991). Kerkhoffs en de Neubourg wijzen dit aan het verlies aan menselijk kapitaal, maar Van Ours (1992) vindt dat negatieve duurzaamheids-hypothese het gevolg is van niet-waargenomen heterogeniteit.

gaan de lonen en de prijzen omhoog. Het oude inflatieniveau is in dat geval alleen nog bereikbaar door een bestedingsbeperking welke gepaard gaat met een toename van de werkloosheid²⁴. Ook een systeem van winstdeling, bepleit om de evenwichtswerkloosheid te verminderen, wordt door LNJ verworpen omdat het geen effect heeft op de NAIRU²⁵. Dit systeem van winstdeling zou een structureel vraagoverschot naar arbeid genereren bij volledige werkgelegenheid. Daardoor hoeft geen arbeid uitgestoten te worden bij een daling van de marginale opbrengsten, omdat het basisloon lager is dan de marginale opbrengst. Uitgangspunt en tevens belangrijkste kritiekpunt van LNJ is ruimende markten op de lange termijn. Wordt winstdeling toegepast in evenwichtsmodellen met niet-ruimende markten, zoals die van efficiënte lonen en vakbondsonderhandeling, dan blijkt dat noch de werkloosheid noch de reële lonen (het loon plus de winstdeling) veranderen. Werkgevers zien het basisloon plus de winstdeling als efficiënt loon, en voor de vakbonden is onderhandelen over winstdeling hetzelfde als onderhandelen over lonen en werkgelegenheid.

4. Samenvatting en conclusies

Dit artikel geeft een overzicht van de manier waarop keynesiaans georiënteerde economen aankijken tegen het Europese werkloosheidsprobleem. Het accent ligt daarbij op de implicaties van de verschillende economische theorieën voor het arbeidsmarktbeleid. In een overzichtsartikel over de stand van de macro-economie concluderen Kuipers en van Ees (1991) dat de Keynesiaanse theorie weer is opgebloeid met de recente bijdragen in de onevenwichtigheidstheorie (Drèze) en de nieuw-Keynesiaanse analyse (Layard, Jackman en Nickell). Drèze onderbouwt in zijn theoretische werk de stelling dat onevenwichtigheden zich binnen een algemeen-evenwichtsmodel kunnen voordoen bij toenemende schaalopbrengsten, dynamische prijsaanpassing en onvolledige markten (of onzekerheid). In een econometrisch model onderbouwt hij de theoretisch bereikte conclusie dat ondanks de werkloosheid geen van de economische subjecten op middellange termijn een reden heeft om zijn gedrag te veranderen. De werkloosheid is hardnekkig en blijft voortduren zolang er niet actief wordt

²⁴ Layard et al. (1991), pp. 502-508. Dit argument is wellicht sterker dan dat van Drèze. Drèze onderbouwt in hoofdstuk 13 en 17 de stelling dat zittende werknemers (insiders) zich door neerwaarts starre lonen tegen onvoorziene inkomensfluctuaties willen beschermen. Een dergelijke situatie, waarin de werkgelegenheidskansen voor nieuw toetredende werknemers (outsiders) gering is, is vanuit welvaartstheoretisch oogpunt inefficiënt omdat banen in de regel positief gewaardeerd worden en het aantal uren werk negatief. Omdat marktinstituties daartoe niet in staat zijn is er voor de overheid de taak om Pareto-efficiënte vormen van arbeidsverdeling in te voeren. Volgens Drèze is vervroegde pensionering met *gedwongen* herplaatsing het enige efficiënte middel dat de overheid daartoe ter beschikking staat. Dit is het meest effectief in expanderende bedrijfstakken.

²⁵ Zie hiervoor, LNJ (1991), Hoofdstuk 10, pp. 493-497.

ingegrepen. Layard, Jackman en Nickell (LNJ) kiezen een evenwichtsbenadering voor de verklaring van werkloosheid. Evenwichtswerkloosheid treedt volgens hen op omdat economische subjecten zelf hun lonen en prijzen moeten vaststellen. Hiervoor voeren LNJ een aantal micro-economische theorieën aan, waarbij zij de oorzaak van de hardnekkige werkloosheid vooral toeschrijven aan loonzetting door vakbonden (en/of werkgevers), en de geringe effectiviteit van vooral langdurig werklozen op de arbeidsmarkt.

Met de nieuw-Keynesiaanse en onevenwichtigheidstheorie verschuiven ook de accenten van het te voeren macro-economische en arbeidsmarktbeleid. De passieve houding van de overheid zoals de neo-klassieke stromingen die bepleit, moet plaats maken voor een actieve. De beleidsaanbevelingen van Drèze richten zich op het tegelijkertijd wegnemen van kapitaalschaarste en het opvoeren van de effectieve vraag. De overheid moet investeren in de langdurig werkloosheid door deel te nemen aan een Europees werkloosheidsprogramma (EUP) en door tegelijkertijd de loonkosten te verlagen. Hier tekent zich het verschil af met LNJ. Zij zien niets in het opvoeren van de effectieve vraag om dat ze *a priori* veronderstellen dat de goederenmarkt in evenwicht is, zodat vraagimpulsen slechts leiden tot extra inflatoire druk. LNJ's stelling is dat arbeidsmarktbeleid alleen zinvol is, indien het een permanente reductie van de NAIRU teweeg brengt. Hun beleidsaanbevelingen concentreren zich daarom op het veranderen van gedrag van vakbonden, en van langdurig werklozen. Daardoor verschuift de loonzettingsfunctie een kan een lager niveau van evenwichtswerkloosheid (NAIRU) worden bereikt. Hun voornaamste conclusies zijn dat langdurig werklozen niet meer mee kunnen komen op de arbeidsmarkt en dat het Engelse systeem van loonvorming onvoldoende garanties biedt tegen inflatoire pressie. Het Zweedse model dat zich tegelijkertijd op de loonvorming en het stelsel van sociale zekerheid concentreert is volgens hen het beste medicijn tegen de massale werkloosheid. Ze bepleiten een sociaal-zekerheidssysteem, dat werklozen gedurende een korte periode van een relatief hoge uitkering verzekert waarna het uitkeringsniveau daalt zodat een flinke prikkel tot het aanvaarden van betaalde arbeid wordt ingebouwd, gecombineerd met een actief arbeidsmarktbeleid van begeleiding en scholing. Ter stimulering van de vraag naar arbeid zien LNJ voornamelijk heil in een gematigde loonontwikkeling. De overheid kan daarbij ingrijpen door het instrument van loonkostensubsidies te hanteren.

Zolang er geen eenduidige informatie bestaat over het vigerende evenwicht op de goederenmarkt, wordt de relevantie van de besproken theorieën voornamelijk bepaald door vooringenomen keuzes. Voorstanders van overheidsingrijpen zullen er op wijzen dat de overheidsinvesteringen het afgelopen decennium zijn gedaald, terwijl de overdrachtsuitgaven ondanks verlagingen van de uitkeringen sterk zijn gestegen. Wanneer de overheid haar investeringen opvoert door bijvoorbeeld te investeren de werkgelegenheid voor langdurig werklozen, kan het lage niveau van werkgelegenheid worden opgekrikt. Investeren in het

opheffen van de werkloosheid is een zinvolle activiteit omdat in Nederland het aantal geregistreerde werklozen het aantal vacatures nog steeds overstijgt en de helft van het werklozenbestand uit langdurig werklozen bestaat. Aan de andere kant zullen nieuw-keynesiaanse geïnspireerde economen en beleidmakers hun aandacht concentreren op de arbeidsmarkt. Actief arbeidsmarktbeleid, zoals LNJ dat voorstaan, moet voorkomen dat kortdurig werklozen in de val van langdurige werkloosheid trappen en dat looninflatie wordt voorkomen. De baten van actief anti-werkloosheidsbeleid zijn niet onaanzienlijk. Jackman, Pissarides en Savouri (1990) hebben berekend dat het actief arbeidsmarktbeleid in Nederland in 1985 0,35% van het nationaal inkomen heeft gekost en dat hiermee de werkloosheid structureel met 1,8 procentpunt is teruggedrongen. Investeren in het opheffen van werkloosheid kost dus geld. Indien er geen alternatieve financieringswijzen zijn, zal dit ten laste moeten komen van het financieringstekort en de collectieve lastendruk. Is men bereid relatief veel te offeren dan verdienen de maatregelen zoals die worden gepropageerd door de onevenwichtigheids-theoretici de voorkeur. Maar wanneer die offerbereidheid wat minder is, of wanneer inverdieneffecten lager worden ingeschat, dan verdienen nieuw-keynesiaanse beleidsmaatregelen de voorkeur.

Literatuur

- Abowd, J.M. en O. Ashenfelter (1981), Anticipated Unemployment, Temporary layoffs, and compensating wage differentials, in S. Rosen, *Studies in Labor markets*, Chicago: University of Chicago Press.
- Ashenfelter, O. en D. Card (1985), Using the longitudinal Structure of Earnings to Estimate the effect of Training Programs, *Review of Economics and Statistics*, 67 (nov), 648-60.
- Boot, P.A. en M.G. Drewes (1992), Evaluation of Training Programmes in Industrial Countries, in *International Encyclopedia of Education*, second edition, Pergamon Press Oxford, nog te verschijnen.
- Butter, F.A.G. (1991), Modelling in macroeconomic policy, in C. de Neubourg (red), *The Art of Full Employment*, North Holland, Amsterdam.
- Calmfors, L. (1991), *What can we learn from the macro-economic experience of Sweden?*, Paper to the Symposium on Unemployment, preliminary version.
- Calmfors, L. en H. Horn (1986), Classical Unemployment, Accommodation Policy and the Adjustment of Real Wages, in L. Calmfors and H. Horn (eds.), *Trade Unions, Wage Formation and Macroeconomic Stability*, MacMillan, London.
- Drèze, J.H. (1991), *Underemployment Equilibria. Essays in theory, econometrics and politics*, Cambridge University Press.
- Graafland, J.J. (1991), Niet-evenwichtsanalyse, Boekbespreking K.A. Springer, From micro to macro in disequilibrium economics, a new Keynesian

- analysis of the Dutch unemployment problem, *Economisch-Statistische Berichten*, 3836, 1076.
- Hartog, J. en J. Theeuwes (1991), *Postwar unemployment in the Netherlands. A survey of incidence, analysis and policies*, paper ter gelegenheid van de Masterclass over werkloosheid, december 1991, Den Haag.
- Jackman, R., C. Pissarides, S. Savouri (1990), Unemployment Policies, *Economic Policy*, 449-483.
- Kerckhoffs, C. en C. de Neubourg (1991), *Determinanten van individuele werkloosheidsduur*, Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek, Werkdocument W84, 's Gravenhage.
- Koning, J. de en A. Gelderblom (1990), *Werkgelegenheidseffecten van verlaging van de kosten van laaggekwalificeerde arbeid*, OSA-werkdocument W74, 's Gravenhage.
- Kuipers, S.K. en H. van Ees (1991), Macro-economische theorie en economische politiek, in L. van der Geest, *Economische theorie: de stand van zaken*, Academic Service, Schoonhoven.
- Lalonde (1985), Evaluating the Econometric Evaluations of Trainings Programs with Experimental data, *American Economic Review*, 76 (4), 604-619.
- Layard, R., S. Nickell en R. Jackman (1991), *Unemployment. Macroeconomic performance and the labour market*, Oxford University Press, Oxford.
- Lindbeck, A. en D. Snower, (1988), *The Insider-Outsider Theory*, MIT Press, Cambridge/Londen.
- Manning, A. (1987), The integration of Trade Union Models in a Sequential Bargaining Framework, *Economic Journal*, 97, 121-139.
- Van Ours, J.C. (1992), Duration dependency and unobserved heterogeneity in unemployment time series, *Economic Letters*, 38, 199-206.
- Plant, M.W. (1984), An empirical analysis of welfare dependence, *American Economic Review*, 74, 673-684.
- Zalm, G. (1992), Betekenis en toekomst van de algemeen-verbindendverklaring, *Economisch Statistische Berichten*, 3842, 60-64.